

CEMİL MERİÇ'İN MAĞARASI YA DA TÜRK AYDINININ HAKİKAT-SONRASI

Mümin Hakkıoğlu

Kendini tanımak irfanın ilk merhalesi. düşünenin görevi insanından kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşırان aydınları irşada çalışmak (Mağaradakiler)

- *Oxford English Dictionary* bir süredir gelenekselleştirdiği “yılın sözcüğü” seçimini 2016’da “post-truth” ile yapar. Sözcüğe, sahip olduğu özel anlam alanı ve bu alanın sürekli genişlemesi, kimi zaman ise kısımen değişmesi nedeniyle, her yönüyle denk gelecek Türkçe bir karşılık vermek güç. 2017’deki ABD Başkanlık Seçimleri ve Brexit olarak bilinen Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliği’nden ayrılış süreçlerinde yaşananları örnekleyen bir hâli ifade etse de *post-truth*’un tam olarak neyi anlattığına ilişkin açık bir uzlaşısı yok gibi. Ancak uluslararası çevrelerde ele alınıp yoğun bir biçimde tartışıldığını biliyoruz. Ülkemizde ise sözü edilen tartışmalar sözcük için önerilen Türkçe karşılıklarla genişlemiştir. “Hakikat sonrası”, “hakikat sonrasılık”, “hakikat ötesi”, “gerçek ötesi” “gerçeklik ötesi”, “gerçek sonrası”, “gerçekşarı”, “post hakikat”, “post olgusal”, “post gerçek”, “postgerçekçilik”, “gerçeğin aşınması”, “önermesel doğruluk-sonrası”, “göreceli gerçeklik” “doğruluğun önemsizleşmesi”, “hakikatin önemsizleşmesi” ve “öznel gerçekleşme” bunlardan bazıları. Anlaşılacağı üzere her biri farklı anlam katmanlarını aralayan bu önerilerin kimi doğrudan çevirilerden kimi ise yorumlanarak türetilen ifadelerden oluşmakta.

Sözcüğe kaynaklık eden *Oxford English Dictionary*’nin konuya ilişkin tanımı ise şöyle: “*nesnel gerçeklerin politik tartışmaları ya da kamuoyu düşüncesini biçimlendirmede duygulardan ve kişisel kanaatlerden daha az etkili olması durumuyla ilişkili olan ya da bu durumlara işaret eden*”. *Cambridge Dictionary* de koşut bir çerçeveye vurgu yapıyor: “*İnsanların gerçeklerden ziyade duygularına ve inançlarına dayalı bir argümanı kabul etmelerinin daha olası olduğu bir durumla ilgili*”. Her iki kaynak da sözcüğün bir sıfat olduğunun altını çiziyor. Sözcük aslında ilk

olarak Steve Tesich tarafından 1992 yılında Watergate ve İranganate Skandalları ile Körfez Savaşı gibi olayların arka planını ve Amerikan toplumundaki yansımalarını irdelediği bir makalede kullanılmış. Tesich yazısında, sözü edilen olaylar karşısında toplumun aldatılmış olsa da yaşananları görmezden gelme ve unutmaya eğilimine dikkat çekiyor ve karşılaştığı bu tuhaf sosyolojik tutumu sürekli aldatılmanın getirdiği yorgunluk nedeniyle, insanların ne kadar doğru olursa olsun, kötü haber duymak istememesine yoruyor. *Post-truth*'u, yalanın kanıksandığı ve hakikatin aşındırıldığı bir dünyayı tarif için kullanan Tesich'ten sonra, Ralph Keyes'in de, benzer bir anlam alanına işaret ederek onu gerçeğin örtbas edilmesi ya da gizlenmesi olarak yorumladığı görülyor. Tartışmayı daha geniş bir çerçeveye taşıyarak sözcüğün çağdaş zamanlarda ahlaki bir çözülmeye, mevcut olanı yadsıyan ahlaki bir pratiğe işaret ettiğini dile getiriyor ve hakikatin çıkarla çatıştığı yerde insanların artık davranışlarını değiştirmek yerine, alternatif bir ahlak üretmek hakikati yeni duruma uyarladıklarına vurgu yapıyor.

Lee McIntyre ise sözcüğü "*hakikati eğip büken tam teşekküllü bir şüphencilik biçimi*" olarak değerlendirmekte. Her şeyin iç içe girdiği ve rengini yitirdiği bir ortamda, hakikat diye öne sürülene kuşkuyla yaklaşmak doğal bir refleks. Neticede, kaygan ve kuşku üreten bir zeminde neye inanacağını bilemez hâle gelen insan savunmasızdır ve suistimale açıktır. Hakikatten kuşku duymak, bu durumda, Christopher Schaberg'in altını çizdiği üzere "*sözcüğün tam anlamıyla Hakikat'e karşı temkinli olmaktır*". Artık gerçek nedir sorusunun yanıtı öznenin bakışına göre değişmekte, her bilgi göreceli hâle gelmektedir.

McIntyre ayrıca hakikatin kendisinden çok bireyin ya da toplumun hakikate yönelik düşüncesinin, bakışının ve tavrının belirleyici olduğunu vurgular. Alguların hakikatin yerini aldığı dünyada, ona göre *post-truth*, "*gerçekliğin kendisiyle alakalı bir şey değildir; insanların gerçekliğe nasıl tepki verdikleriyle alakalıdır*". Keyes ise, benzer bir yaklaşımla, zihinsel süreçler üzerine yapılan araştırmaların sonucunu hatırlatır: "*İnanma[k] inkâr etmekten çok daha az çaba gerektirir*". Öyleyse *post-truth* aynı zamanda mevcut gerçeklikten bir kopuş, bilinçli ya da değil, bir vazgeçiştir de. Peki ama kimin ve neyin lehine? Kanıtın olup olmamasına bakmadan birilerini zorla bir şeylere inandırmaya çalışan bir tür ideolojik üstünlük tavrının, hakikatten daha önemli gördüğü şeyleri savunabilen bir tahakküm refleksinin lehine. Bu tür durumlarda rağbet gören hakikatin kendisi değil kişinin içinde bulunduğu ya da üyesi olduğu o yapının kabulleridir. Ne söylendiği değil söylenenin kim tarafından ve hangi taraf için söylendiğidir önemli olan. Hakikatin kanaatlere teslim edililişidir bu. Bir tür ikame hakikatin yüceltilişi.

Artık günümüzde bir kavrama dönüşen *post-truth*, giderek genişleyen anlam alanı dikkate alındığında, belli bir zamana değil belli bir duruma işaret etmekte. Başka bir deyişe, kavramın uygulama tarihi, dile yerleşme tarihinden çok daha eskiye dayanmakta. Hakikatin önemsizleştirildiği, yaşamla ilgisinin

kesildiği ve ikame hakikatler ile takas edildiği pratiklerde ortaya çıkan bir durum bu. Kavramın temsil ettiği hâl geçmişi, madem ki dile yerleşme geçmişinden daha eski, o zaman Cemil Meriç'in dünyasına ve özellikle onun Türk aydını ile ilgili yaptığı değerlendirmelere sözü edilen hâl üzerinden yaklaşmak mümkün. Çünkü Meriç'in ilgili tartışmaları, öyle geliyor ki dönüp dolaşip benzer bir çerçevede varlık bulmakta. Yaşadıkları coğrafyanın sakini olamadıklarından, içinde buldukları zamanın tanıdığı da olamayan aydınlar bunlar. Meriç'in *Bu Ülke*'sinde tarifini verdiği "*Tanzimat'tan beri sığınacak ada arayan bir garip sürgün*" ya da *Umrandan Uygarlığa*'da resmini çizdiği "Batılı dostları alınmasınlar diye hazinelerini gizlemeye çalış[an]", "sonra hazineleri olduğunu [unutan], "düşmanın putlarını takdis ede[n] ve "hayranlıklarını benimse[yen]" Türk aydını. Onun güzeli Batı'da, çirkinini Doğu'da bulan, köklerine yabancı tavrında açığa çıkan şey bir ikame hakikatin tezahürü aslında. Meriç'in bütün eserleri böyle bir çerçevede yoğunlaşan sayısız veri barındırıyor.

Örneğin, *Mağaradakiler* adlı kitabının "Giriş" bölümünü çokça bilinen bir Platon anlatısı üzerine kurar Meriç. Yunan filozofun *Devlet*'inden alıntılanan bu alegoride çocukluklarından itibaren girişi gün ışığına açık bir mağarada ayaklarından ve boyunlarından zincire vurulmuş, sırtları girişe dönük bir grup insandan söz edilir. Kafalarını bile çeviremezler. Birbirlerine sıkıca bağlı, mutlak bir hareketsizliğe tutsaktırlar; bütün varlığı dışarıda yanan ateşin mağara duvarına bıraktığı gölgeler üzerinden okurlar. İçlerinden biri zincirlerinden kurtulup mağara dışına çıkmayı başarabilirse neler olacaktır? Platon'a göre başlarda hareket ederken ve ışığa bakarken sorunlar yaşayacak, bütün yaşamının hakikatten yoksun geçtiğini kabullenmekte direnecektir. Ancak sonunda gerçeğin ayırıcısına varacak, mağara sakinlerini uyarmak isteyecek fakat büyük bir tepkiyle karşılaşacaktır. Platon'un sözünü ettiği insanların bildikleri yalnızca gördükleri ve işittikleri ile sınırlıdır. Kendilerini zincire vuran elle herhangi bir sorunları yoktur; yaşamlarından hoşnuturlar. İçinde buldukları mağara, gölgelerin hakikatin yerini aldığı, hakikatin kendisinden daha çok itibar kazandığı bir mekândır.

Meriç mağara alegorisine koşut bir başka alıntı daha yapar aynı kitabında. Roma edebiyatının zirve şairlerinden Horatius'un "*Quid rides? De te fabula narratur*" yani "Ne gülüyorsun? Anlattığım senin hikâyen" sözüdür bu. Her iki alıntı bir arada okunduğunda Meriç'in odağını kendi geçmişini ve şimdisini biçimlendiren yazınsal, zihinsel ve kültürel mirasla bir hesaplaşma üzerine kurduğu anlaşılır. Dert büyük, menzil uzundur. Türk aydınının durumu içler acısıdır. Öğretilmiş bir çaresizliğin etkisinde sarkaç gibi sallanıp durmaktadır. Yaşadığı büyük buhranın ve içine düştüğü gafletin sonucu kendisini inkârla kesişen bir köksüzlüğün kuşatmasındadır. Dünyayı kendi mağarasından okuyan, hakikati Batı'nın ölçüleri ve vaatleri üzerinden tanımlayan bir yersiz yurtsuzdur. Kendi topraklarına sırtını döndüğünden asla oralı olamayacak, coğrafyasının rayihısından ve renginden soluk da olsa izler taşıdığından Avrupa'dan da sayılmayacak ve hayalini kurduğu kabulü göremeyecektir. Kimi

zaman ıslahatçı, kimi zaman ihtilalci, bazen inkılapçı, bazen devrimci, eleştirilere kulak verip kafayı değiştirmezse “her mevsim bir başka meçhulün sevdalısı” kalacaktır.

Post-truth tartışması ekseninde yeniden Platon’un alegorisine dönüp Milay Köktürk’e kulak verelim bu kez: “Varoluş düzeni aynı şekilde devam ettiği müddetçe, mevcut gerçeklik düzenine ilişkin bir kuşku duyulma[z]”. Böyle bir düzenin yıkılışı, sorgulayan bir zihnin oluşturacağı çatlak üzerinden meydana gelecektir. Bu çatlağı yaşayan zihin, gerçekliğin verili biçiminden kuşku duymaya, asıl ve temel olanın karşımızdaki “görünen” olup olmadığını soruşturmaya başlamışsa bu şu anlama gelir Köktürk’e göre “Mevcut gerçeklik düzeninin devamı için olup bitenlerin hep aynı biçimde olmaya devam etmesi yetmez, ona taniş olan bilinçlerin de bunu onaylaması gerekir. Başka ve yeni bir gerçeklik düzeni için de aynı şey geçerlidir. Bir gerçeklik düzeninin sunulması, inşa edilmesi ve yenninin istikrarlı biçimde sürmesi de bilinçlerin onu onaylamasına bağlıdır.”. Tıpkı Platon’un mağarasındaki zincirlenmiş bilinçlerin sunulan gerçeklik düzenini, yani yansıyan gölgeleri onaylaması gibi. Böyle bir süreçte hakikat değiştirildikçe ve değersizleştirildikçe, savunucuları çoğunlukla yalnızlaşır. Cemil Meriç’in konuya bakışı ise bir korkağın değil bir cengâverin bakışı ile kesişir. *Bu Ülke’de “hakikati bulan, başkaları farklı düşünüyor diye, onu haykırmaktan çekiniyorsa hem budala hem de alçaktır. Bir adamın ‘Benden başka herkes aldanıyor.’ demesi güç şüphesiz; ama sahiden herkes aldanıyorsa ne yapsın?”* diye sorar. Cevap açıktır: Platon’un mağarasından kurtulan ve kendisini kuşatan algıların ötesinde yeni bir zihin inşa eden kişi gibi, aydın sorumluluğunu takınacak, “dürüst olacak, çok okuyacak, çok düşünecek ve ortaya çıkardığına inandığı hakikatleri, vardığı terkipleri korkusuzca yazacak”tır. Üretilmiş hakikatin mahkûmu değil saf hakikatin gönüllü arayıcısı olacaktır.

Kendisini “hayatını, Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi” olarak tanımlayan Cemil Meriç’in, çocukluğundan başlayarak değişik ve dağınık bir yelpazede gezindikten sonra durulduğu biliniyor. Bir anlamda o, mağaranın dışını görmüş, keşfetmiş ve sorgulayan bir zihinle mevcut gerçeklik düzeninde bir çatlak oluşturmayı başarmıştır. Bu çatlak turnusol görevi görmüş, hem Türk aydını ile ilgili algıyı hem de Türk aydınınının hakikat algısını yerle bir etmiştir. “İnsan zekâsının zirveye ulaştığı ülke” Avrupa’dır Meriç’in nesli için. Böyle yazar *Bu Ülke’sinde*. Türk aydınınının Tanzimat’tan beri Batı’ya hevesli olduğunun da notunu düşer akabinde. Kaçınılmaz yüzleşmenin kapılarına dayanmak ancak böyle şeylerden bahis açmakla mümkündür.

Cemil Meriç topyekûn bir yüzleşme arayışında olsa da en çok da köklerinden kopan ve Batı’nın duvarlarında yüzünün izi çıkan Türk aydını için ister bunu. Egemen anlatının tesiriyle değişen, dönüşen ve kimliksizleşen Türk aydını için. Ona göre, “Tanzimat’tan bu yana Türk aydınının alın yazısı iki kelimedede düğümleniyordu: aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlamıştı. Biz sadece birer oyuncuyduk”. Mağaradakiler’de böyle diyordu. Oysaki aydın, *Jur-*

nal'inde belirttiği gibi, "başkasının kafasıyla düşünmeyen, yani hiç olmazsa çok kaba mitleri ve 'mystification'ları yutmayan" kişidir. Ne işine gelmeyi çöp tenekesine atmalı ve inkâr etmelidir ne de "Avrupa kapitalizminin emr-i yevmilerini yalan yanlış tekrarlamayı tefekkür say[malıdır]". Hakikat arayışına çıkan aydın, üretilmiş hakikat hapishanesine karşı uyanık kalmalıdır. Ne yazık ki Meriç'in gördüğü manzara bambaşkadır. Bolşevik Devrimi'ne kadar "Türk aydını denen cenin-i sakıt Avrupa'nın eline tutuşturduğu kâğıdı zorlukla hecele-yen bir şakirttir. 1917'den sonra da SSCB'nin kâğıdını okur. Mazisinden, ihtişamından utanan ve Avrupalı dostları güvenmesinler diye hazinelerini gübre ile saklayan gafil bir çocuktur Türk aydını.". Sosyoloji Notları ve Konferanslar'da böyle söyler. İncancına kuşku bulaştırılıp hakikat anlayışı çarpıtılınca "Batı'dan gelen ... muzır, üsaresiz düşünce sistemini hiçbir tenkit süzgecine tabi tutmadan benimsemek bedbahtlığını göstermiştir." Sonuç kendi "mahbesinde şarkı söylemek"tir artık. *Jurnal*'e dönersek bundan böyle onun için "her aydın bir Halûk"tur. Bulduğunu olduğuna tercih eden, ülkesini terk edip köklerini reddederek bir papaza dönüşen Tefvik Fikret'in oğlu Halûk.

Kuşkusuz Cemil Meriç iflah olmaz bir Batı düşmanı değildir. Batı'dan da, komşu ülkelerin fikir adamlarından da faydalanmayı hem borç hem görev bilir. Ancak aydınının birinci vazifesi kendi insanını ve ülkesini tanımaktır. Anılan bakışının izleri *Kültürden İrfana* başlıklı eserinde, genelde ise bütün eserlerinde kolayca göze çarpar. Avrupa'nın hakikat algısına gönül verip kendi mirasına sırtını dönmemek. Oysa o, bu konuda son derece dertlidir. *Bu Ülke*'de aydınlarla ilişkili sorunun özünü şu sözleriyle açar:

"Her dudakta aynı rezil şikâyet: Yaşanmaz bu memlekette! Neden? Efendilerimizi rahatsız eden bu toz bulutu, bu lağım kokusu, bu insan ve makine uğultusu mu? Hayır, onlar Türkiye'nin insanından şikâyetçi. İnsanın, yani kendilerinden. Aynaya tahammülleri yok. Vatanlarını yaşanmaz bulanlar, vatanlarını yaşanmazlaştıranlardır."

Aynaya yani parmağı salt hakikati işaret edenlere tahammülsüzlük. Cemil Meriç'in Türk aydınında gördüğü en temel sorunlardan biri de budur. Aynalara itibar etmeyişi. Hakikatin hiçleştirilişi, önemsizleştirilişi ve bütününden haberdar olmadığı üretilmiş gerçeklerle örülme bir algı ağına düşmüş oluşu. Üstelik tıpkı Platon'un mağarasındakiler gibi bu düşüşten hoşnutsuz değildir. Âdet bir yolculuk nesnesidir; aslında yolculuk bile değildir onunkisi, daha çok bir kaçış. Meriç bu durumu *Jurnal*'de şöyle anlatıyor: "Türk aydını yangından kaçır gibi uzaklaşıyor yurdundan. Hayır, kirlettiği bir odadan kaçır gibi. Unutuyor ki vatanı kenefe çeviren kendisi. Aydın, Tanzimat'tan beri Batı kapitalizminin şuursuz simsarı." Anlaşılabacağı üzere Cemil Meriç için Türk aydını "bilmek", "öğrenmek" için çıktığı yolda büyük ziyandadır. Neyi yitirdiğini göremez; dahası bir şeyleri yitirdiğini bile bilemez. Uyarılara kulak vermez; yaşamının merkezinde Batı vardır, onu da tam anlamıyla tanıdığı söylenemez.

Yeniden başa dönecek olursak, hakikat insanlar için önemini ve değerini hep korumuştur. Ancak sorun, McIntyre'nin vurguladığı üzere "*gerçekliği bilme düşüncesinin değil bizzat gerçekliğin hiçe sayılması[nda]*", hakikatin engellenişi değil hakikate götüren sürecin bozulmasında ve deforme edilmesindedir. Dolayısıyla *post-truth*, hakikatin tümüyle terk edildiği, yalanlara ve algılara alabildiğine kucak açılan bir çerçeve vaat etmez. Ters yüz edilerek ve biçimi değiştirilerek hakikat adı altında kitlelere sunulan şeyin bir rağbet alanına dönüştürüldüğü, hakikatle hakikat olmayan arasındaki ayrımın bulanıklaştırıldığı bir bağlamı vurgular. Bu dünya, hem sözü edilen bulanıklığı kendi çıkarları için kullananların hem de onların hakikati ters yüz edişlerine uygun bir mantığın istilasını altındadır. Cemil Meriç'in Türk aydınında gördükleri bir de bu açıdan değerlendirilebilir.